

Imperium Romanum

Van stadstaat tot wereldrijk

De mythe van Horatius Eenoog

Tweehonderd jaar na de stichting van de stad kreeg Rome oorlog met de Etrusken, die rondom hen woonden. Bij de belegering van de stad hadden die de Pons Sublitius, een belangrijke brug over de Tiber, bijna veroverd. Alleen Horatius Cocles, oftewel Eenoog, was met zijn paard als laatste Romein aan de overkant achtergebleven. Terwijl hij in zijn eentje man-tegen-man-gevechten met de Etrusken voerde konden zijn strijdmakkers achter zijn rug de brug afbreken. Toen dat klaar was draaide hij zich om en zwom in volle wapenrusting naast zijn trouwe paard de Tiber over. De held had Rome gered.

Imperium Romanum

Van stadstaat tot wereldrijk

Een Trojaanse held

Behalve de mythe van Romulus en Remus was er een ander verhaal over het ontstaan van Rome. Namelijk dat de Trojaanse held Aeneas, zoon van de godin Aphrodite en een sterfelijke vader, na veel omzwervingen in Italië terecht kwam en daar Rome stichtte. Zo koppelden de Romeinen hun eigen geschiedenis aan die van de Grieken en de Trojaanse helden. Hoe het ook gegaan is, Rome was in de 8e eeuw v. Chr. een van de vele plaatsjes in de streek Latium. Romeinen spraken de taal van die streek, het Latijn, dat later zou uitgroeien tot een taal die in het hele Romeinse rijk werd gebruikt. Uit het Latijn ontstonden later andere talen: Italiaans, Spaans, Portugees en Roemeens.



Horatius Cocles (Eenoog) verdedigt de brug over de Tiber. Schildering op een Italiaans meubel uit 1450. Italianen waren trots op hun verleden en lieten hun Romeinse helden graag afbeelden.



Imperium Romanum

Van stadstaat tot wereldrijk

Leren van de Etrusken

De Etrusken, toen het machtigste volk in Midden-Italië, waren de baas in de streek Latium. Van de zeven koningen die tussen 753 en 509 v. Chr. over Rome regeerden, kwamen er zeker drie uit voorname Etruskische families. Zij maakten van Rome een echte stad met een grote tempel op het Capitolium, de burcht. De Etrusken hielpen de drassige vlakte onderaan de heuvel droog te leggen voor het **forum**. Dat was het politieke centrum van Rome, maar ook de plaats waar veel tempels stonden en waar vanaf het begin handel werd gedreven. Etrusken waren de eerste stedenbouwers in Italië. Van hen namen de Romeinen later het ontwerp over: een centrum met openbare gebouwen en brede rechte straten in een soort ruitpatroon.

De Etrusken hadden net als de Grieken geen centrale regering. Wel werkte een stedenbond van de twaalf steden samen in de buitenlandse politiek. Een kleine groep rijke, aristocratische families, bezat de landbouwgrond en de ertsmijnen. Zij bepaalden ook het bestuur. De rest van de bevolking was van hen afhankelijk. Zij dolven ijzererts uit de mijnen of bewerkten het land van de grootgrondbezitters. Zulke boeren waren niet vrij. Ze werden met de grond mee verkocht.

Imperium Romanum

Van stadstaat tot wereldrijk

Van stadstaat naar wereldmacht

De Romeinen gebruikten de gunstige ligging van Rome goed. Omdat je precies daar de Tiber kon oversteken, kwamen er veel wegen samen. Heel belangrijk was de handelsroute tussen Etrurië en de Griekse kolonies in Zuid-Italië. Rome zelf had zout te bieden, in die tijd zeldzaam en duur. Door de Grieken leerden de Romeinen onder andere olijfolie en wijn kennen, het alfabet, het bouwen van havens en het gebruik van munten. Allemaal nuttig voor de handel.

Het ging goed met de Romeinen. Eerst werden de Romeinen de baas in Latium en uiteindelijk werden ze machtiger dan de Etrusken. In de 4e en de 3e eeuw v. Chr. breidden de Romeinen hun macht uit naar het zuiden. De Griekse koning Pyrrhus kwam Magna Graecia, de Griekse koloniën in Zuid-Italië en op Sicilië, te hulp. Hij versloeg het Romeinse leger. Maar zijn verliezen daarbij waren zo groot dat hij uitriep:

'Nog één keer zo'n overwinning, en ik ben verloren!' Zodra Pyrrhus na deze 'Pyrrhusoverwinning' met zijn strijdolifanten naar huis gegaan was, richtten de Romeinen hun aandacht volop op de laars van Italië en Sicilië.

Imperium Romanum

Van stadstaat tot wereldrijk

Carthago en Hannibal

Maar er was een gevaarlijke concurrent: Carthago in Noord-Afrika. Oorspronkelijk kwamen de Carthagers uit Phoenicië. De Phoeniciërs, in het Latijn Puniërs, zwermden net als de Grieken uit over het Middellandse-Zeegebied om koloniën te stichten. Een deel van Sicilië, dat een soort graanschuur voor Italië was, en ook Sardinië, waar volop ertsen werden gedolven, was in Carthaagse handen. Zo begon de Eerste Punische oorlog (261-241 v. Chr.). Om hun legers over te varen en zich te verdedigen tegen de Carthaagse vloot ontwikkelden de Romeinen een sterke marine. Het liep slecht af voor Carthago. Carthago moest Sicilië ontruimen en een gigantische boete betalen. De Romeinse legers verkochten tienduizenden Carthagers en Sicilianen. Zij werden eigendom van Romeinse grootgrondbezitters om op hun land te werken.

De Carthagers richtten nu hun aandacht op Spanje. Generaal Hannibal trok zelfs met zijn olifanten eerst de Pyreneeën en daarna de Alpen over in de Tweede Punische Oorlog (218-202 v. Chr.). Als reactie bewaakte de Romeinse marine de Italiaanse kust, om de aanvoerlijnen van Hannibal vanuit Noord-Afrika te blokkeren. Hannibal won in 216 v. Chr. een grote slag bij Cannae, waarbij hij de Romeinen in de tang nam, maar uiteindelijk moest hij door gebrek aan manschappen en voorraden opgeven. Decennia later, in 146 v. Chr. kwam er met de Derde Punische oorlog (149-146 v. Chr.) echt een eind aan Carthago. Het Romeinse leger maakte Carthago met de grond gelijk en ploegden de grond om waarbij ze zout in de voren strooiden.

Imperium Romanum

Van stadstaat tot wereldrijk

Soldaat in plaats van boer

De Romeinen vochten nu niet meer dicht bij huis. Oorspronkelijk bestond het Romeinse leger alleen maar uit Romeinse burgers die zelf hun wapens konden betalen. Na het oorlogsseizoen gingen ze dan weer terug naar hun boerderij. Vanaf de

ze eeuw v. Chr. werden steeds vaker arme vrijwilligers soldaat, die hoopten het beter te krijgen door de oorlogsbuit. Veel boerenbedrijfsjes in Italië werden niet meer onderhouden. Het land werd opgekocht door mensen die rijk waren geworden door oorlog of handel. De oorspronkelijke boerengezinnen en boerenknechten trokken naar de stad Rome om daar werk te vinden. Op de nieuwe, grote landerijen werden gevangenen uit de veroverde gebieden als slaven aan het werk gezet.

Imperium Romanum

Van stadstaat tot wereldrijk

Julius Caesar

Nu de Romeinse legers na de verovering van Griekenland, Spanje en Noord-Afrika zo ver van Rome aan het vechten waren, bleven ook de legercommandanten langer dan een jaar in functie. Zo konden ze grote gebieden veroveren en een goede band opbouwen met hun soldaten. In de 1e eeuw v. Chr. waren veel generaals zo machtig en rijk geworden dat ze konden doen wat ze wilden.

Een goed voorbeeld is Julius Caesar. Tussen 58 en 50 v. Chr. veroverde hij heel Gallië (nu Frankrijk en België). De Galliërs of Kelten, zoals ze zichzelf noemden, waren rijk. Caesar liet zijn soldaten flink meeprofiteren van de oorlogsbuit. Daardoor steunden zijn soldaten hem altijd en overal. Zelf werd Caesar een van de rijkste Romeinen van zijn tijd. Daardoor werd hij ook politiek oppermachtig. Hij schreef er zelf een boek over, *De bello Gallico*.

Met de verovering van Gallië kwamen de Romeinen ook meer in onze richting. Caesar was al overgestoken naar Brittannië en waarschijnlijk is zijn leger ook in het zuiden van ons land geweest. Zijn opvolgers veroverden een groot deel van Noordwest-Europa. In de 2e eeuw was de Rijn daar de grens van het Romeinse Rijk. In Noord-Engeland liet keizer Hadrianus een lange grensmuur bouwen van de oost- naar de westkust.



Zilveren denarius uit 48-47 v. Chr. Bovenaan een overwinningsteken met Gallische wapens.

Imperium Romanum

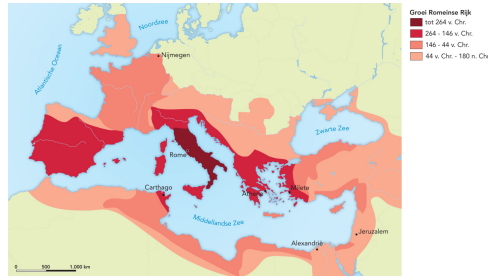
Van stadstaat tot wereldrijk

Romeinen veroveren Egypte

Toen hij in een strijd om de politieke macht zijn mededinger Antonius tot in Egypte achtervolgde, kwam Caesar in contact met de mooie Egyptische prinses Cleopatra. Cleopatra's broertje was farao, maar Cleopatra vond dat ze meer recht had op de troon. Ze vroeg Caesar om hulp, ze werden verliefd op elkaar en een jaar later was farao Cleopatra de moeder van Caesarion, haar liefdesbaby met Caesar. In 31 v. Chr.

veroverde generaal Octavianus Egypte. Vanaf toen hoorde ook dit oude hellenistische koninkrijk Egypte bij het Romeinse Rijk. Cleopatra pleegde zelfmoord met addergif.

Vier jaar later, in 27 v. Chr., werd Octavianus de machtigste man in het rijk. Hij tooide zich met de titel Caesar, een verwijzing naar zijn adoptiefvader. Octavianus was daarmee de eerste 'caesar', de eerste 'keizer' van het **Imperium Romanum**, het Romeinse Rijk.



Op deze kaart kun je zien hoe het Romeinse Rijk is gegroeid.

Imperium Romanum

Van stadstaat tot wereldrijk

De Grieks-Romeinse cultuur

Vergelijk afbeeldingen van Cleopatra met elkaar. Zie je dat het ene meer Grieks en het andere meer Egyptisch is? Cleopatra sprak, net als veel Romeinen, ook Grieks. Grieks was het Engels van de Oudheid.

In vijf eeuwen was Rome uitgegroeid van een kleine stadstaat tot een wereldrijk dat zich uitstreckte over Azië, Afrika en Europa en waarin meer dan 60 miljoen mensen woonden, ieder met hun eigen geloof en hun

Reliëf van de laatste farao van Egypte, Cleopatra (1e eeuw v. Chr.)

eigen cultuur. De Romeinen waren goed in oorlog voeren, in organiseren en in praktische zaken zoals het aanleggen van wegen, het bouwen van aquaducten en bruggen en rechtspraak. Interesse in kunst, wetenschap, geschiedenis en filosofie, kregen ze pas toen ze de hellenistische koninkrijken veroverden. Toen leerden ze de Griekse cultuur goed kennen en ontstond er een Grieks-Romeinse cultuur. Toen de Romeinen Noordwest-Europa veroverden, namen ze hun **klassieke** cultuur mee, met haar standbeelden, bouwwerken en boekrollen.



Imperium Romanum

Van stadstaat tot wereldrijk

Bron: Vergilius

Jij, Romein, bent geboren om te heersen. Want daar zul je goed in zijn. Vrede met beschaving brengen, aardig zijn voor wie zich onderwerpt, maar wie arrogant is, in de strijd verpletteren. Denk daar altijd aan.

Vergilius, Het verhaal van Aeneas, 29-19 v. Chr.

Imperium Romanum

Van stadstaat tot wereldrijk

Bron: Livius over Hannibal

De Carthaagse veldheer Hamilcar, de vader van Hannibal, liet Hannibal plechtig zweren dat hij, Hannibal, de vijand van het Romeinse volk zou worden zodra hij oud genoeg was. Toen Hannibal opgroeide bleek hij een geboren soldaat. Hij was als vechter niet te evenaren, viel altijd als eerste aan en verliet als laatste het slagveld. Maar naast deze grote deugden had hij nog grotere tekortkomingen. Hij was onmenselijk wreed, volstrekt onbetrouwbaar en vals en had geen achting voor waarheid, eer en geloof.

Livius, boek XXI-XXX, rond 25 v. Chr.

Imperium Romanum

Van stadstaat tot wereldrijk

Bron: Appianos

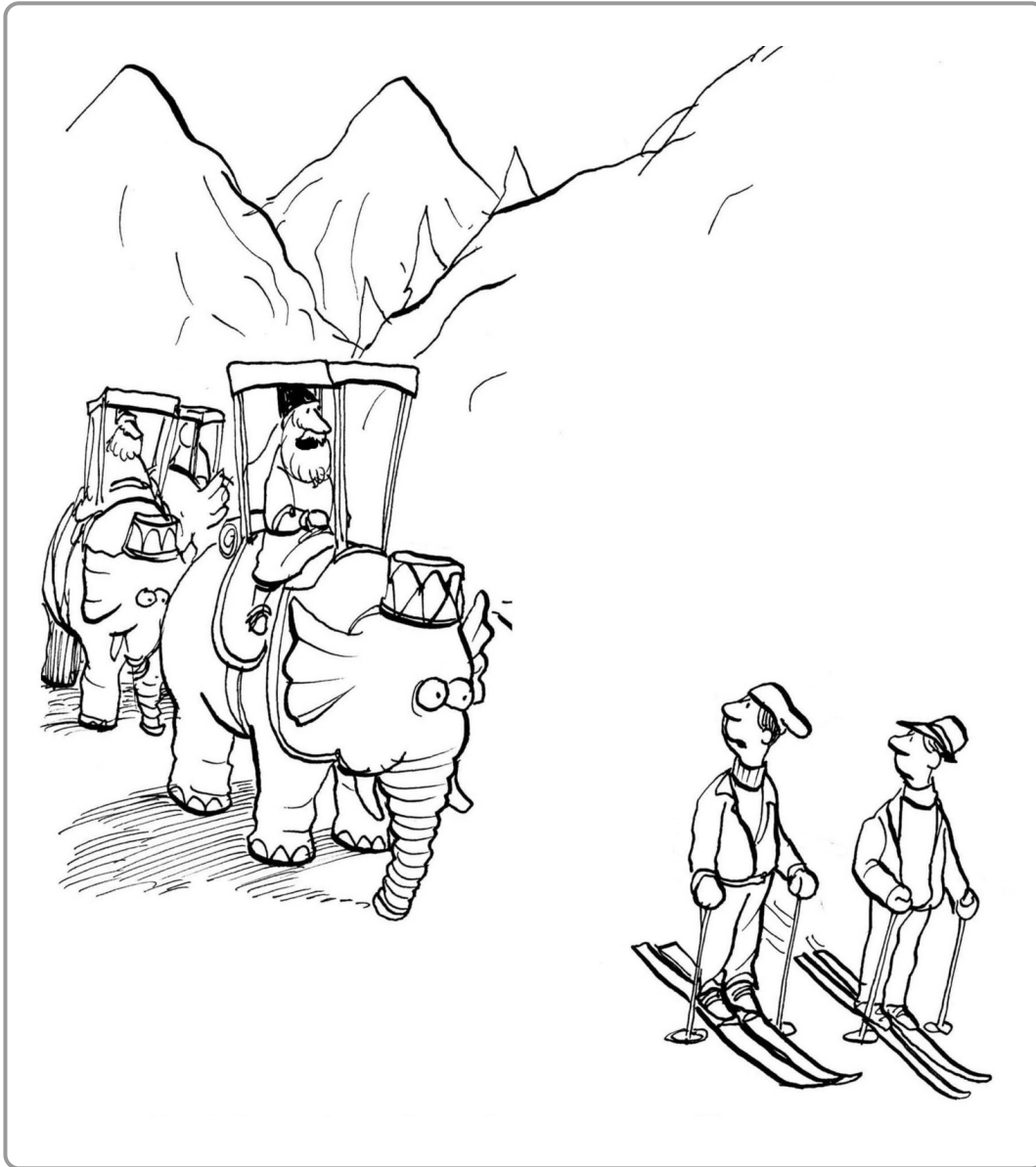
De soldaten gingen de tempel van Apollo binnen. Daar stond het grote godenbeeld, totaal bedekt met goud, in een ruimte bedekt met gouden platen. In totaal wel 30.000 kilo goud! De soldaten plunderden de tempel compleet leeg. Zonder te luisteren naar de bevelen van hun officieren, hakten ze er met hun zwaarden op los en verdeelden het goud. Daarna keerden ze terug naar de strijd.

Appianos, Carthaagse geschiedenis, rond 150 n. Chr.

Imperium Romanum

Van stadstaat tot wereldrijk

Bron: Hannibal trekt over de Alpen



Imperium Romanum

Van stadstaat tot wereldrijk

Bron: Asterix



De Galliërs nemen de klassieke cultuur over. Of niet?

Imperium Romanum

Leven aan de noordgrens

De helm in de put

Steeds meer zand schaven de archeologen weg. Ze weten al dat ze een eeuwenoud castellum opgraven. Opeens stuit een van hen op een houten rand. Een waterput! Zo'n kolossaal ingegraven vat waarin Romeinse soldaten water opvingen en bewaarden. Maar als ze de inhoud eruit scheppen komt er plotseling een bot tevoorschijn. Voorzichtig gaan ze verder... Op het eind van de dag ligt een geraamte op het zand. Vreemd: hij heeft zijn helm nog op en die helm is net als de schedel doormidden gehakt. Een officier die de kop is ingeslagen door de Friezen en vervolgens met zijn hoofd naar beneden in de waterput is gedumpt. Het bewijs voor de geslaagde overval van de Friezen op het castellum Flevum bij het huidige Velsen is rond...

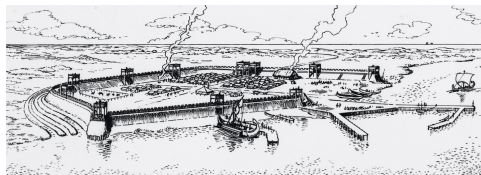
De krijgshaftige Germanen aan de noordkant van de Rijn, zoals in ons land de Friezen, boden te veel weerstand voor de Romeinse legers. De Friezen bewoonden ook nog een gebied dat volgens de Romeinse geschiedschrijver Tacitus geen land en geen water is, maar elke 24 uur zowel boven als onder water ligt. De Romeinen moesten het castellum bij Velsen al snel opgeven. In het jaar 9 n. Chr. werd generaal Varus met zijn legioenen verslagen in de Duitse wouden. Vanaf dat moment was de Rijn de noordgrens van het Romeinse Rijk.

Imperium Romanum

Leven aan de noordgrens

Steden en limes

Als de Romeinen een gebied veroverd hadden, legden de soldaten eerst goede wegen aan. Nog steeds herken je ze, als je door Frankrijk, België of Nederland rijdt. Zit je op een kaarsrechte weg, die het landschap doorsnijdt, dan is dat vast en zeker een oude



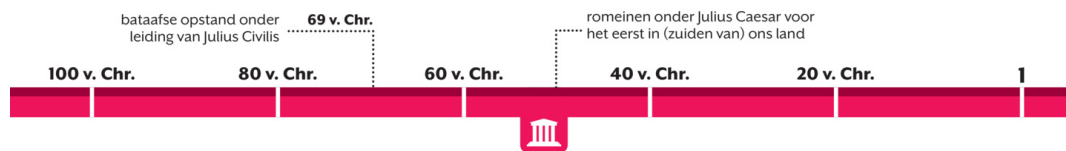
Romeins castellum Flevum, tevens vloodbasis, bij Velsen aan een oude arm

Romeinse weg. Met deze wegen konden de legers en de keizerlijke postdienst goed opschieten. Maar ook handelaren gebruikten deze wegen. Zij brachten onbekende producten in onze streken, zoals linnen kleding, luxe servies en glas, maar ook walnoten en kip.

van de Rijn. Bedoeld om de Germaanse Friezen tegen te houden.

Om het gebied beter te kunnen verdedigen en besturen bouwden de Romeinen steden. Langs de Rijn bijvoorbeeld Colonia Ulpia Traiana (Xanten), Colonia Agrippina (Keulen), Noviomagus (Nijmegen), Trajectum (Utrecht) en Forum Hadriani (Voorburg). Deze steden maakten deel uit van de limes, oftewel de grens. Dat **limes**-systeem was vooral bedoeld om groepjes plunderende Germanen tegen te houden. Het was een open systeem: handelaren, ook Germanen, konden de grens over om hun producten te verkopen.

Kooplui vestigden zich graag in de beschutting van zo'n castellum, een legerplaats voor een legioen, of van een castrum, een fort langs de grens. Bovendien had het legioen veel nodig, zoals voedsel, brandstof en allerlei materialen. De Romeinen hieven belasting in natura onder de overwonnen volkeren, maar er kwam ook geld uit Rome. Vandaar dat er in onze streken veel Romeinse munten worden gevonden.



Imperium Romanum

Leven aan de noordgrens

Stadsleven

Niet alleen legerplaatsen, maar ook nieuwe steden werden op zijn Etruskisch ontworpen als een schaakbord. Op het kruispunt van de twee hoofdwegen lag het forum met de belangrijkste tempels en het gebouw voor het stadsbestuur. De markthal (basilica) was tegelijkertijd rechtbank.

De meeste steden hadden tussen duizend en vijfduizend inwoners. Boeren kwamen erheen met landbouwproducten, er waren bedrijfjes, winkels, restaurantjes. Bijna niemand had zelf een badkamer of wc. Maar er waren genoeg openbare toiletten, waar je gezellig bij elkaar zat. In de thermen kon je baden, sporten of je laten masseren. Je kon er een hele dag doorbrengen. Uit de verre omtrek kwamen mensen naar de stad voor gladiatorengevechten en wagenrennen. Je hoefde daar maar weinig voor te betalen, want rijke burgers zorgden voor sponsoring. Zo ontstond in onze streken langzaam een stedelijke cultuur.

Imperium Romanum

Leven aan de noordgrens

Romanisering

Maar nog steeds woonden de meeste mensen op het platteland. Ook daar veranderde veel door de komst van de Romeinen. Er werden meer bossen gekapt voor akkerbouw of



veeteelt. Er kwamen

grote boerenbedrijven, waar pachters en slaven het werk deden.

De eigenaar van zo'n *villa rustica* woonde op zijn bedrijf in een luxe huis. Vaak had hij ook een huis in de stad, zeker als hij daar bijvoorbeeld in het stadsbestuur zat. Mensen die in het

Romeinse leger rijk geworden waren, kregen als veteraan vaak belangrijke functies in hun geboortestreek. Dat wilden anderen ook wel. Zo nam de oorspronkelijke bevolking steeds meer van de Romeinen over. Het overnemen van de klassieke cultuur door contact met de Romeinen wordt

Dit setje van een bronzen olieflesje met schraper is gevonden in Maastricht. Je kon het aan je riem vastmaken en zo meenemen naar de thermen. Na het sporten kon je hiermee het zand van je vette huid afschraperen.

romanisering genoemd.

Imperium Romanum

Leven aan de noordgrens

Opstand van de Bataven

De Romeinen pakten het slim aan: als je met hen meedeed, kreeg je allerlei voordeeltjes en voorrechten. Dat gold voor de handel, maar ook voor de politiek en het bestuur. Zo niet dan ging je concurrent er met het voordeel of de macht vandoor. Zo konden ze met relatief weinig mensen het enorme **Imperium Romanum** besturen.

Maar de Romeinen waren wel de baas en lieten dat merken ook. De overwonnen stammen moesten voedsel of vee als belasting betalen en jonge mannen moesten dienen in het leger. Sommige Romeinen maakten misbruik van de situatie. Ze wilden er zelf beter van worden. Ook daarom kwamen er weleens stammen in opstand.

De bekendste opstand in ons land is de opstand van de Bataven (69 n. Chr.). Het begon met een geheime bijeenkomst in het heilige woud. Daar sprak het Bataafse stamhoofd Julius Civilis, die zelf in het Romeinse leger had gezeten, de andere stamhoofden toe.

Imperium Romanum

Leven aan de noordgrens

Bron: Uit de toespraak van Julius Civilis

Het is geen echt bondgenootschap meer, zoals vroeger. Nee, we worden behandeld als slaven. We zijn overgeleverd aan Romeinse officieren en onderofficieren. Als zij zichzelf hebben volgestopt met buit en bloed, dan worden ze afgelost en komen er weer nieuwe, met nieuwe zakken die gevuld moeten worden. Binnenkort moeten we weer soldaten leveren. Dan worden kinderen van hun ouders gescheiden, broers van broers, misschien wel voorgoed! Maar Rome heeft er nog nooit zo slecht voorgestaan. In de legerkampen zijn alleen nog oude mannen over ... én buit!

Naar: Tacitus, Historiën, 4.14, rond 105 n. Chr.

Imperium Romanum

Leven aan de noordgrens

Ruziënde generaals

Rome stond er inderdaad slecht voor. Na de dood van keizer Nero (68 n. Chr.) vochten

Een deel van de 'schat van het Domplein', vijftig gouden munten die in 69 werden

generaals met elkaar om de keizerstroon. Generaal Vitellius had zijn sterkste troepen uit Germanië meegenomen. De stamhoofden gingen dus akkoord met de plannen van Julius Civilis. De Friezen en de Cananefaten in Zuid-Holland deden graag mee aan de opstand, net als de Bataafse hulptroepen die eigenlijk in dienst van de Romeinen waren. Vechtend en plunderend trokken ze langs de limes: forten werden verwoest, maar ook de grote legioenskampen Noviomagus en Vetera bij Colonia Ulpia Traiana werden veroverd en geplunderd. Romeinse handelaren moesten hun koopwaar afstaan, Romeinse burgers hun kostbaarheden.



begraven toen Cananefaten en Friezen dreigden Utrecht aan te vallen.

Imperium Romanum

Leven aan de noordgrens

Vrede?

Uiteindelijk kwam in Rome een nieuwe keizer Vespasianus stevig op de troon. De legioenen hadden weer één opperbevelhebber. Toen lukte het om de Bataven langzaam terug te dringen naar de Betuwe. De Romeinen wilden graag vóór de winter het gebied weer onder controle hebben en boden de opstandige Bataven vrede aan. Op een brug die speciaal daarvoor in het midden werd afgebroken onderhandelde Julius Civilis met de Romeinse generaal.

We weten niet precies hoe de opstand is afgelopen: de helft van onze enige schriftelijke bron is verloren gegaan. Wel weten we dat er Bataven in het Romeinse leger bleven dienen en dat de Romeinse keizers ook later nog Bataafse ruiters gebruikten voor hun lijfwacht.

Imperium Romanum

Leven aan de noordgrens

Bron: Verhuizen naar het platteland? Doen!

's Nachts doorslapen kun je in Rome alleen als je rijk bent. Het geratel van de wielen in de kronkelstraten en het gescheld van bestuurders in de file maken zelfs de grootste slaapkop wakker. Als ik ergens snel moet zijn: vóór me een mensenmassa en ook van achter zitten ze te duwen. En kijk eens hoe hoog die huizen zijn en hoe hard zo'n dakpan dan op je kop komt, hoe vaak kapotte kruiken het raam uitvliegen. En dan mag je nog blij zijn als vrouwen niks smerigers naar beneden gooien dan afwaswater.

Juvenalis, Derde satire, 2e eeuw n. Chr.

Imperium Romanum

Leven aan de noordgrens

Bron: Muurschildering



Deze muurschildering uit een villa rustica in Limburg een gladiator voor.

Imperium Romanum

Leven aan de noordgrens

Bron: De Romeinse generaal Cerealis raadt de Galliërs aan om niet de kant van Julius Civilis te kiezen

'In heel Gallië hadden jullie altijd te maken met tirannen en oorlogen, totdat wij jullie bestuur hebben overgenomen. Jullie hebben het ons niet altijd gemakkelijk gemaakt, maar toch hebben wij, als overwinnaars, jullie niet meer gevraagd dan we nodig hadden om de vrede te bewaren. Rust in een land kan niet zonder leger, een leger niet zonder soldij* en soldij niet zonder belasting. Verder hebben jullie dezelfde rechten. Jullie hebben vaak persoonlijk de leiding over onze legioenen, persoonlijk besturen jullie onze provincies. Jullie worden niet anders behandeld, niet buitengesloten. Maar stel dat de Romeinen hier weg zijn (dat laten de goden hopelijk toch niet gebeuren!) dan is het gevolg duidelijk: alleen maar oorlog tussen alle Gallische stammen.

* Soldij - loon, betaling

Tacitus, Historiën, rond 105 n. Chr. (over 69 n. Chr.).

Imperium Romanum

Koningstijd, republiek, keizertijd

Republiek en senaat

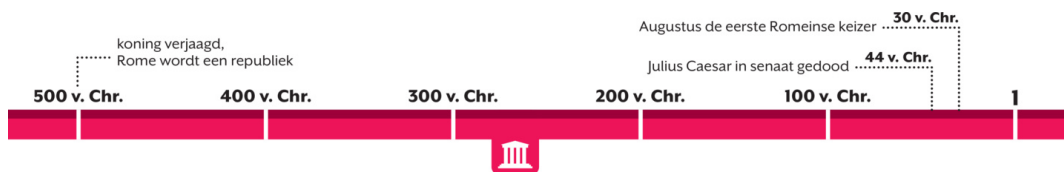
Rond 500 v. Chr. verjaagden de inwoners van Rome hun laatste Etruskische koning. Ze vonden hem arrogant en wreed. Nooit meer mocht één persoon alle macht krijgen, vonden ze. En ook mocht de macht niet meer overgaan van vader op zoon, zoals de gewoonte was bij koningen. Rome werd een **republiek**. De Romeinse burgers kozen voortaan niet één nieuwe leider,



maar twee, de **consuls**. Ook voor de andere bestuursfuncties werd een even aantal mannen gekozen. Zo konden ze elkaar in de gaten houden, zodat geen van beiden de alleenheerschappij zou grijpen. Consuls mochten ook niet langer dan een jaar in functie blijven. De grootste angst was dat iemand stiekem koning wilde worden. Hooggeplaatste personen deden hun best om vooral niet 'koninklijk' te doen. Zo bleef de macht verdeeld. Als je eenmaal een bestuursfunctie had gehad, kwam je automatisch in de

Romeinse mozaïekvloer, gevonden bij een opgraving in Milaan. Onder de afbeelding met de wolf die Romulus en Remus voedt staan de letters S.P.Q.R, dat staat voor de Senaat (Senatus), het volk (Populus), de Q van QUE (dat hier 'en' betekent) van Rome (Romanum). Romeinen deden alles uit naam van de Senaat en het Volk van Rome.

senaat. In de praktijk waren senatoren altijd afkomstig uit de hoogste, oudste en rijkste families. Officieel gaf de senaat alleen advies, maar advies van de machtigste mannen van de Republiek werd natuurlijk opgevolgd. Lange tijd bepaalde de senaat daarom wat er in de Romeinse politiek gebeurde.



Imperium Romanum

Koningstijd, republiek, keizertijd

Het volk

Dat de koning was weggejaagd, betekende niet dat het Romeinse volk het beter kreeg. In de eeuw erna, ging het volk minstens twee keer boos en ontevreden in staking. Hadden de Romeinen dan geen volksvergadering, net als in Athene? Ze hadden er zelfs drie! Maar daarin hadden de rijkste mensen de meeste invloed. Wel kwamen er na een staking **volkstribunen** om de gewone mensen te beschermen en te steunen. Elke volkstribuun had namelijk **vetorecht**: hij kon een beslissing, zelfs van de consuls, tegenhouden.

In de 1e eeuw v. Chr. waren veel legercommandanten, die op hun legioenen konden vertrouwen, machtiger geworden dan de senaat. Zo kregen ze ook veel te zeggen in de politiek. Als zij merkten dat ze via de consuls en de senaat hun doelen niet gemakkelijk konden bereiken, probeerden ze wetten aangenomen te krijgen via een van de volksvergaderingen. Ze kozen onderwerpen die goed lagen bij het volk:

verdeling van grond of uitdeling van gratis graan. Die wetten lieten ze dan indienen door een volkstribuun. Zo werd tegen het einde van de Republiek de macht van het volk toch wat groter.

Imperium Romanum

Koningstijd, republiek, keizertijd

Caesar over de Rubicon

Steeds vaker vochten machtige Romeinse generaals ook tegen elkaar. Degene die zo'n

Op 15 maart 44 v. Chr. lag Julius Caesar

bloedend onder het standbeeld van zijn

vroegere tegenstander Pompeius. Een schilderij uit 1798.



burgeroorlog gewonnen had, wilde natuurlijk aan de macht blijven. Hij liet zich dan bijvoorbeeld benoemen tot 'consul zonder collega' of dictator. Zo hoefde hij de macht niet te delen. Julius Caesar had in 45 v. Chr. met zijn legioenen alle andere generaals verslagen. Hij werd dictator. Generaals mochten met hun legioenen niet het riviertje de Rubicon in Noord-Italië oversteken. Dat was te bedreigend voor de senaat en de consuls. Toen besloten werd dat Caesar zijn soldaten in Gallië af moest danken waardoor hij zijn macht kwijtraakte, nam hij een ingrijpend besluit. In de vroege ochtend stond hij te dubben, terwijl zijn soldaten met dobbelstenen wierpen op hun trom. Hij sprak 'de teerling (dobbelsteen) is geworpen' en stak de Rubicon over, een enorme gok die slecht voor hem kon aflopen. Het enige wat hij nu kon doen was snel naar Rome optrekken en dictator worden. Dat gebeurde ook en hij leek wel een koning. En dat woord koning ('rex'), daar waren de Romeinen allergisch voor. Een jaar later al werd Caesar vermoord door senatoren die de echte republiek terug wilden.

Imperium Romanum

Koningstijd, republiek, keizertijd

De wijsgeer over Julius Caesar

Hier hebben we te maken met een man wiens ambitie het was de koning te worden van het Romeinse volk, en hij heeft iets bereikt. Als iemand beweert dat zo'n verlangen moreel juist is, dan is hij gek, want een voorstander van de dood van recht en vrijheid, en vindt hij dat de gruwelijke en verwerpelijke onderdrukking daarvan roemvol is.

Naar: Cicero, De Officiis, 3.83, oktober 44 v. Chr.

Imperium Romanum

Koningstijd, republiek, keizertijd

Vaardigheden

Feiten en meningen

Dat Julius Caesar door mede-senatoren is gedood, is een gebeurtenis die echt heeft plaatsgevonden. Er bestaan goede bronnen uit die tijd die erover vertellen. We noemen het daarom een feit.

Je kunt over dat feit verschillende meningen hebben. Een historicus zou bijvoorbeeld kunnen beweren: 'Het is maar goed dat Caesar vermoord is, want hij was een wrede tiran'. Een ander zou kunnen schrijven: 'De moord op Caesar was een laffe daad'. Het zijn allebei voorbeelden van meningen over een feit. Een mening is wat iemand ergens van vindt.

Als je een bron gebruikt, moet je goed kijken wat feiten zijn en wat meningen. Als in een tekst of een boek veel meningen staan en weinig feiten, dan weet je wel hoe de schrijver erover denkt, maar niet of het echt zo is.

Imperium Romanum

Koningstijd, republiek, keizertijd

In naam van de senaat en het volk van Rome?

Opnieuw kwamen er burgeroorlogen, eerst tussen Caesars aanhangers en zijn moordenaars, later tussen de aanhangers van Caesar onderling. In 31 v. Chr. versloeg Octavianus, de geadopteerde zoon van Caesar, de vloot van Caesars trouwste helper Marcus Antonius en zijn geliefde Cleopatra.

Octavianus pakte het slimmer aan dan zijn adoptievader. Hij zei, dat hij de republiek gered had en dat de senaat nu weer de macht had. Uit dankbaarheid gaf de senaat hem in het jaar 27 v. Chr. de eretitel Augustus (verhevene) en allerlei rechten. Zo was hij opperbevelhebber van het leger met toezicht op de belangrijkste schatkist, hoogste priester en jarenlang consul. Hij kreeg de rechten van een volkstribuun, dus ook het vetorecht waarmee hij beslissingen kon tegenhouden. Heel Egypte met zijn enorme graanvoorraad was zijn privébezit. Zo kon Augustus ervoor zorgen dat het volk van Rome altijd te eten had. Dat maakte hem natuurlijk populair. In naam was het Romeinse Rijk nog een republiek, maar in feite had één persoon er alle macht en was het dus een monarchie. Moderne historici laten de Romeinse keizertijd beginnen bij keizer Augustus.

Imperium Romanum

Koningstijd, republiek, keizertijd

De keizertijd

Augustus regeerde meer dan veertig jaar. Toen hij in 14 n. Chr. stierf, waren er bijna geen mensen meer die terug wilden naar de Republiek met zijn politieke ruzies, hongersnood en burgeroorlog.

De senaat bleef bestaan, net als consuls en volkstribunen. Maar voortaan was de keizer de baas. Hij benoemde zijn eigen mensen om provincies te besturen, voor financiën en rechtspraak en om de legers te leiden. Zo ontstond er naast het senaatsbestuur geleidelijk een apart keizerlijk bestuur met een soort ministeries. De meeste keizers zorgden ervoor dat ze een goede band hadden met de senaat en met het leger en dat ze populair waren bij de bevolking. De volksvergaderingen hadden geen macht meer, maar bij gladiatorenspelen en wagenrennen kon het volk zijn mening laten horen.

Imperium Romanum

Koningstijd, republiek, keizertijd

Bron: Brood en spelen

Vroeger bepaalde het volk wie generaal werd, wie consul, en met hoeveel legers. Nu houdt het volk zich koest en vraagt, ongerust, nog maar om twee dingen: brood en spelen.

Juvenalis, Satires, begin 2e eeuw n. Chr.

Imperium Romanum

Koningstijd, republiek, keizertijd

Staatsinrichting

Monarchie en republiek, toen en nu

In een monarchie ('alleenheerschappij') staat één persoon aan het hoofd van de staat: bijvoorbeeld een koning of een keizer. In Rome hield de keizer wel rekening met de senaat, het leger en het volk, maar *hij* bepaalde wat er gebeurde.

In een moderne, democratische monarchie zoals Nederland, heeft de koning niet meer zo veel macht. Volgens de grondwet is namelijk de gekozen volksvertegenwoordiging de baas. Ook de regering (de ministers) moeten doen wat de volksvertegenwoordiging wil.

Een moderne republiek heeft een president. Hij is gekozen door het volk. Vaak heeft hij meer macht dan een koning. Maar ook de meeste presidenten staan aan het hoofd van een democratie. Zij delen dus ook hun macht met de regering en het parlement.

Imperium Romanum

Koningstijd, republiek, keizertijd

Bron: Senator Cato Major verklaart:

Ik heb geen huis, geen vaas, geen kostbare toga, noch een dure slaaf of slavin. Als ik iets nodig heb, en ik het in mijn bezit, dan gebruik ik het. Heb ik het niet, dan stel ik het zonder.

Uit: Aulus Gellius, Attische Nachten, 175 n. Chr.

Imperium Romanum

Koningstijd, republiek, keizertijd

Bron: Suetonius, De vergoddelijkte Caesar

Toen Caesar merkte dat hij aan alle kanten met dolken werd aangevallen, trok hij zijn toga over zijn hoofd en met zijn linkerhand ook over zijn benen, zodat hij er netjes bij zou liggen. In deze houding werd hij drieëntwintig keer gestoken. Alleen bij de eerste dolkstoot kreunde hij, zonder een woord. Maar toen Marcus Brutus op hem afkwam, heeft hij volgens sommige mensen in het Grieks gezegd: 'Ook jij, m'n jongen?'.

Suetonius, De vergoddelijkte Caesar, rond 120 n. Chr.

Imperium Romanum

Koningstijd, republiek, keizertijd

Bron: Caesar schrijft over Gallische bestuurders

Het is bekend dat lichtzinnige en kortzichtige lieden zich vaak door valse geruchten laten afschrikken, zich tot belangrijke daden laten drijven en beslissingen nemen van het hoogste belang. Zij verzwijgen wat hun goed dunkt en delen het volk slechts mee wat zij nuttig vinden.

Naar: Caesar, De bello Gallico, rond 45 v. Chr.

Imperium Romanum

Koningstijd, republiek, keizertijd

Bron: Keizer Augustus



Keizer Augustus als opperbevelhebber van het leger. Het kleine figuurtje naast zijn rechterbeen stelt Cupido voor, de eeuwig jonge zoon van Venus.

Imperium Romanum

Koningstijd, republiek, keizertijd

Bron: Een opschrift om de gouverneur te eren

Voor Quintus Lollius Urbicus (...), consul, keizerlijke gouverneur van de provincie Germania Inferior, priester, legeraanvoerder voor keizer Hadrianus in de oorlog in Judaea, aanvoerder van het 10e legioen Gemina, praetor op voorstel van de keizer, volkstribuun op voorstel van de keizer, proconsul van de Senatoriale provincie Asia.

Dessau, Inscriptiones Latinae Selectae, no. 1065.

Imperium Romanum

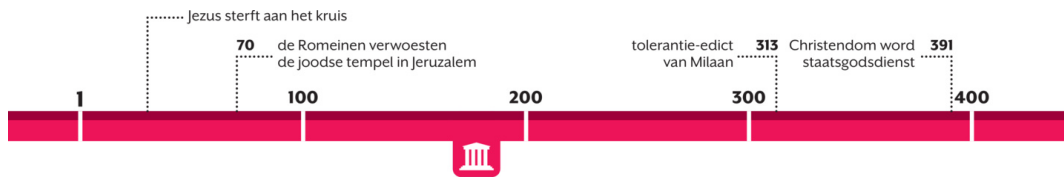
Romeinen, joden en christenen

Een vis in het zand

Als een christen iemand ontmoette van wie hij hoopte dat die ook een christen was, tekende hij een vis in het zand of op de muur. Vis is in het oude Grieks *ἰχθύς*, ichthus. Het geheime symbool werd gebruikt als afkorting van Iesus Christos Theou Huios Sooter, dat betekent: Jezus Christus, Gods Zoon (onze) Redder. Een ander geheim symbool (bron *Symbol*) bestond uit de eerste en tweede letter van het Griekse Christos. Uit de symbolen blijkt dat Grieks het Engels van de Oudheid was, maar ook dat christen zijn toen iets was wat je geheim hield voor anderen.



Een van de vele symbolen waaraan christenen elkaar konden herkennen. De X (= Ch) en de P (=R) zijn in het Grieks de eerste letters van 'Christos'.



Imperium Romanum

Romeinen, joden en christenen

Een nieuwe joodse messias?

Het christendom is ontstaan toen de Romeinen in Palestina de baas waren. Het grootste deel van de bevolking was

Op de triomfboog van keizer Titus op het Forum Romanum zie je

hoe de Romeinse soldaten na de Joodse Opstand (70 n. Chr.) de gouden menorah (zevenarmige kandelaar) uit de tempel in Jeruzalem meedragen. Dit was voor de Joden heel vernederend, want de menorah is voor hen een belangrijk symbool.



joods. Er bestond een joods koninkrijk met koning Herodes, maar die moest doen wat Pontius Pilatus, de Romeinse bestuurder, zei.

Joden vereren één god (monotheïsme). Daarmee vormde het jodendom een grote uitzondering. Perzen, Grieken en Romeinen hadden juist veel goden (polytheïsme). Volgens de joden had God de wereld geschapen en stammen alle mensen af van het door hem geschapen echtpaar Adam en Eva.

In de joodse boeken stond ook dat er een **messias** zou komen. Die zou een tijd van vrede en rechtvaardigheid brengen en het volk van vijanden verlossen. Volgelingen van Jezus dachten dat hij de messias was. De joodse hogepriesters geloofden daar niets van. Ze vonden Jezus goddeloos en waren bovendien bang voor hun goede band met de Romeinen als het onrustig zou worden. Rond het jaar 30 werd Jezus gearresteerd en stierf hij aan het kruis, een typisch Romeinse doodstraf.

De onrust werd inderdaad bezworen en Jezus werd de eerste jaren vrijwel vergeten. Toch kwam het in 70 n. Chr. tot een Joodse opstand tegen het Romeinse gezag. De opstand werd bloedig neergeslagen en de Romeinen verjoegen de meeste joden uit

hun land en verspreidden hen over het Romeinse rijk. Deze **diaspora** (Grieks voor verspreiding) bracht de joden in gebieden waar ze als vreemdelingen met hun monotheïstische godsdienst werden gediscrimineerd.

Imperium Romanum

Romeinen, joden en christenen

Evangelie en Nieuwe Testament

Jezus' volgelingen, de apostelen, gingen overal in de Grieks-Romeinse wereld zijn goede boodschap (evangelie) vertellen: als je onze éne god gelooft, heb je na je dood een beter leven. Dat gold voor iedereen: man, vrouw, arm, rijk, slaaf of meester. De volgelingen van Jezus werden christenen genoemd, naar Christos, het Griekse woord voor Gezalfde, hij die net als een koning bij zijn troonsaanvaarding *gezalfd* was. Christenen namen joodse boeken over en noemden dat het Oude Testament. De verhalen over Christus staan in het Nieuwe Testament. Het Oude en Nieuwe Testament vormen samen de christelijke bijbel. Ze geloofden dat Christus uit de dood was opgestaan en naar de hemel was gegaan. Iedere goede christen ging als hij stierf ook naar de hemel. Ooit zou Christus weer op aarde komen om de mensheid te redden. Christus kon je verlossen van alle kwaad en ellende. Daarom werd hij ook wel de Verlosser genoemd. Christenen onderscheidden zich hiermee van het jodendom en stichtten een nieuwe godsdienst.

Imperium Romanum

Romeinen, joden en christenen

Bron: Plinius, brieven

Plinius, gouverneur in Klein-Azië schrijft in 111 n. Chr. een brief aan keizer Trajanus:

Ondertussen heb ik de volgende werkwijze ontwikkeld tegenover de mensen die als christenen bij mij zijn aangebracht. Ik vraag ze of ze christen zijn. Als ze dat erkennen, vraag ik het een tweede keer en nog een derde keer, waarbij ik ze met de doodstraf bedreig. Als ze in hun houding volharden, laat ik ze afvoeren. Want, wat ze ook eventueel te bekennen hebben, ik twijfel er niet aan of hun koppigheid en onbuigzame houding dienst te worden bestraft.

Naar: Plinius, Brieven 10.96, 111 n. Chr.

Imperium Romanum

Romeinen, joden en christenen

Vervolgeningen

Christenen probeerden fanatiek om ook anderen te bekeren. Zo werden ze al snel bekend. Maar in het Romeinse Rijk leefden mensen van zoveel verschillende culturen elk met hun eigen manier van geloven, dat voor de meeste Romeinen lang onduidelijk was, wat het christendom nu eigenlijk inhield. Dat leverde veel geroddel op, zoals dat christenen geheime rituelen hadden of kinderen opaten.

Eerst waren het vooral gewone mensen die christen werden, en meer vrouwen dan mannen. In de 3e eeuw werden ook steeds meer rijke mensen christen. Toen kon de kerk armen en zieken helpen met eten of geld. Daardoor kwamen er steeds meer christenen.

Maar christen zijn was wel gevaarlijk: als je volhield dat je christen was, dan kreeg je de doodstraf. Dat kwam ook omdat ze weigerden - vanwege hun monotheïstische godsdienst - ook de keizer als godheid te vereren.

Toen het in de 3e eeuw slecht ging met het Romeinse Rijk, kregen de christenen de schuld. In die eeuw waren de ergste en wreedste **christenvervolgingen**. Je moest nu zelfs kunnen bewijzen dat je aan de Romeinse goden geofferd had. Anders liep je leven gevaar. Maar christenen rekenden op een beter leven na de dood en gaven dus niet toe. Anderen werden zelfs christen omdat ze zagen dat christenen elkaar hielpen en niet bang waren voor de dood.

Imperium Romanum

Romeinen, joden en christenen

Het christendom wordt staatsgodsdienst

In 313 kwam er een officieel bevel van keizer Constantijn. In dit **tolerantie-edict** van Milaan stond dat alle godsdiensten voortaan zonder ruzie moesten samenleven. Hierdoor was het christendom niet langer verboden. Keizer Constantijn hielp de christenen zelfs, bijvoorbeeld door terug te geven wat tijdens de vervolgingen was

afgepakt. Volgens Christelijke schrijvers had Constantijn gedroomd dat Christus hem in een veldslag zou helpen. Met het symbool van het kruis, dat hij in zijn droom aan de hemel had gezien, zou hij winnen. Zijn soldaten hadden een kruis op hun schild geschilderd en Constantijn had inderdaad gewonnen. Op zijn sterfbed zou hij zelfs christen geworden zijn. Moderne historici zijn wat voorzichtiger: Constantijn gebruikte bijvoorbeeld bijna geen christelijke symbolen, maar vereerde wel de Onoverwinnelijke Zon, bij de Romeinen een god. Maar dat hij de christenen hielp is zeker.

In 391 werden de rollen zelfs omgekeerd: voortaan was het verboden om de Grieks-Romeinse goden te vereren. Het christendom werd staatsgodsdienst.

Imperium Romanum

Romeinen, joden en christenen

Een nieuwe maatschappij

De leiders van de christenen, de bisschoppen, kregen vanaf 391 steeds meer te zeggen, ook in het bestuur van de Romeinse steden. Vanuit die steden bestuurden ze hun bisdom, ook nadat de Romeinen definitief uit de streek vertrokken waren en zelfs toen het Romeinse Rijk ophield te bestaan. Zo zijn veel oude Romeinse steden belangrijk gebleven. In ons land is Maastricht een mooi voorbeeld. Sinds begin 4e eeuw was daar de bisschopskerk. De eerste bisschop, Servatius, werd daar begraven. Buiten de stadsmuren, zoals bij de Romeinen de gewoonte was. Al in de 6e eeuw werd bij het graf van Sint Servaas een kerk gebouwd. Het middeleeuwse Maastricht groeide niet alleen rond het oude Romeinse fort maar ook rond die kerk bij het graf.



Christelijk symbool uit de Romeinse tijd, gevonden bij opgravingen in de St. Servaaskerk in Maastricht. Behalve de letter rho en chi zie je ook linksonder de A (alpha) en rechtsonder de W (omega), het teken voor een lange OO. Het Griekse alfabet begint met de A en eindigt met de OO. Hier betekenen ze: Christus gaat over alles, vanaf het begin tot het einde.

Imperium Romanum

Romeinen, joden en christenen

Bron: De grote brand in Rome (64 n. Chr.)

Bijna iedereen geloofde de roddels dat iemand opdracht had gegeven om de brand aan te steken. Om een einde te maken aan het geklets zocht Nero mensen die hij de schuld kon geven. Het volk noemde hen 'christenen' en ze werden gehaat vanwege hun schandelijke gedrag. Hun naam komt van 'Christus' die onder keizer Tiberius van gouverneur Pontius Pilatus de doodstraf had gekregen. Even was dit ellendige bijgeloof onderdrukt, maar al snel kwam het weer opzetten, niet alleen in Judea, waar het vandaan kwam, maar ook in Rome zelf. Want daar verspreidt zich alles wat gruwelijk en schandelijk is.

Tacitus, Geschiedenis per jaar, rond 120 n. Chr.

Imperium Romanum

Romeinen, joden en christenen

Bron: Paulus, verkondiger van het christendom, schrijft een brief aan de Romeinen

Iedereen moet het gezag van de overheid erkennen, want er is geen gezag dat niet van God komt; ook het huidige gezag is door God ingesteld. Wie zich tegen dit gezag verzet, verzet zich dus tegen een instelling van God, en wie dat doet, roept over zichzelf zijn veroordeling af.

Paulus, Nieuwe Testament, Brief aan de Romeinen, 56 n. Chr.

Imperium Romanum

Romeinen, joden en christenen

Bron: Titus besluit de joodse tempel in Jeruzalem te verwoesten

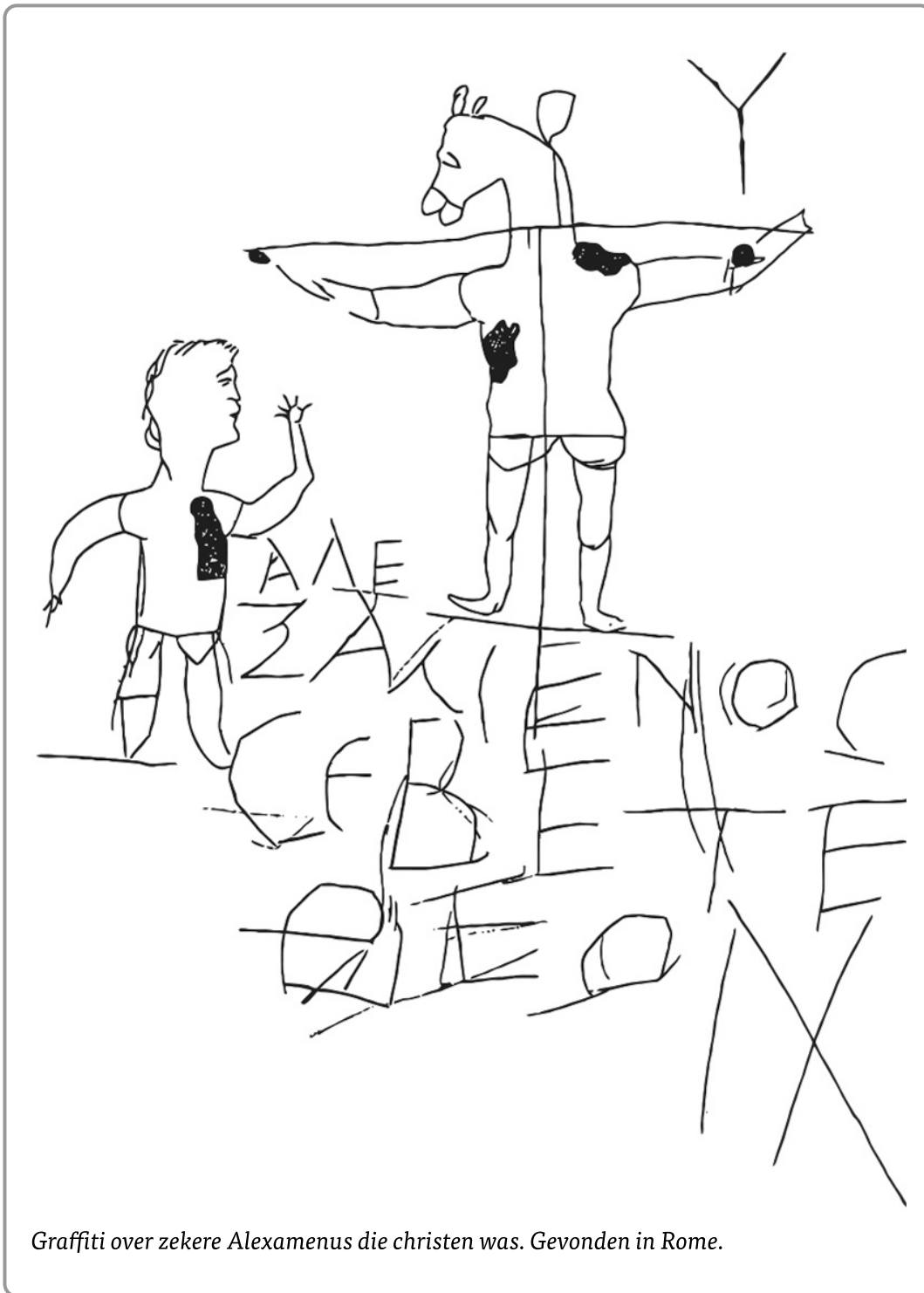
Velen meenden dat een heilig bouwwerk niet verwoest mocht worden. Want wanneer de tempel gespaard zou worden zou het blijvend getuigenis afleggen van de mildheid van de Romeinen. Aan de andere kant spraken anderen, en ook Titus zelf, als hun mening uit dat de tempel onmiddellijk verwoest moest worden. Dan zou de godsdienst van de Joden en de Christenen nog vollediger kunnen worden uitgeroeid.

De Romeinse geschiedschrijver Sulpicius Severus, Chronica, 4e eeuw.

Imperium Romanum

Romeinen, joden en christenen

Bron: Graffiti



Graffiti over zekere Alexamenus die christen was. Gevonden in Rome.